

*Christine Eriksen – Don L. Hankins**

Ökoszisztémák tűzzel való kezelése – női és férfi szerepek ausztrál bennszülöttek és kaliforniai indiánok hagyományos tűz- használati tudásának megőrzésében és felelevenítésében**

A tűz évezredek óta kulcsszerepet játszott az őslakos ausztrálok és amerikaiak területgazdálkodásában. A gyarmati érdekek azonban többféle módon is hozzájárultak ahhoz, hogy a hagyományos tűzhasználat¹ megszakadt. A cikk azt foglalja össze, hogy az eltérő férfi és női szerepek és szerepfelfogások miként fonódnak össze – térben és időben – a tűzismeretek adaptív változásaival, és ezáltal hogyan marad fenn és éled újra az ausztrál őslakosok és a kaliforniai indiánok tűzismeretének egy része. Az írás őslakos idősök, hagyományőrök és a tájat felelősséggel gondozó gazdálkodók szóbeli beszámolóin alapul, amelyek célirányos égetések, tűzismereti műhelymunkák, diákoknak szervezett tanulmányi kirándulások, informális beszélgetések és rögzített interjúk során hangzottak el.

Tüzes összefüggések

A tűz ökológiai és kulturális aspektusai kapcsán is megszakadt a kapcsolat múlt, jelen és jövő között. Ez jól magyarázza, hogy a kutatók, a politikai döntéshozók és a gyakorló szakemberek miért vetik el vagy hagyják figyelmen kívül azokat a tűzre vonatkozó hagyományos ismereteket, amelyek mind a mai napig élnek az ausztrál és az észak-

* Christine Eriksen, társadalomföldrajzos, Ausztrál Kulturális és Környezeti Kutatóközpont, Wollongong Egyetem, Ausztrália. Don L. Hankins, professzor, Kaliforniai Állami Egyetem Földrajzi és Tervezési Intézet, Chico, Amerikai Egyesült Államok.

** Eredetileg: *Gendered dimensions of Aboriginal Australian and California Indian fire knowledge retention and revival*; *Current Conservation* 7 (1) (különszám *Bennszülött tudás* címmel) 22–26. o. A tanulmány alcíme: *Vajon segíti-e a tűzhasználatához kapcsolódó hagyományos tudás jelenkori tájgazdálkodásba való átültetését, ha feltárjuk a kaliforniai és ausztráliai hagyományos tűztudás férfi és női szerepek mentén kialakult különbségeit?*

¹ A hagyományos tűzismeret, vagy tűztudás azon ismeretek és gyakorlati tapasztalatok összessége, amelyet a tüzet tájgazdálkodásuk során rendszeresen használó őslakosok felhalmoztak a tűz hatékony és biztonságos használata során. A fordításban e kifejezéseket a tűzhasználat(i tudás) szinonimájaként használjuk. (A ford.)

amerikai őslakosok nagy tudású idősei és tájgazdálkodói között. A hagyományos tudás őrzői helyett a tűzzel kapcsolatos szakmai iránymutatásokat sokan régészeti és antropológiai adatoktól vagy a jövőre fókuszáló tudományos modellektől várják. A hagyományos tudás figyelmen kívül hagyása annak ellenére is jellemző tendencia, hogy az adaptív tájhasználati rendszerek, amelyekben a hagyományos tudást birtokló őslakosok tájgazdálkodási céllal használták a tüzet, kézzelfogható pozitív eredményekkel jártak.

Új-Dél-Wales, Queensland és Kalifornia számos hasonlósága – amely az ökológiai és tűzföldrajzi adottságokban, a gyarmatosítás történetében, a hagyományos ökológiai tudásban és az égetési gyakorlatban is megnyilvánul – összehasonlításra sarkall. Eredményeink annak ellenére alátámasztják ezen összehasonlító megközelítés jogosságát, hogy az ilyesfajta általánosításra törekvő megközelítések gyakran kerülnek a tudományos kritika keresztüzébe.

Az őslakosok ökológiai-kulturális tűzhasználatát a hagyományos jogrend, az égetés célja és a tűzgyújtáshoz való jog alapján megkülönböztetjük a hivatásos tűzkezeléstől. „Hagyományos” alatt olyan, az idők során kipróbált és jól bevált ismereteket és szokásokat értünk, amelyek sok bennszülött társadalmat a mai napig irányítanak. A hagyományos jogrend és népi bölcsesség a helyi tájban és az adott kultúrát meghatározó történetekben gyökerezik. A „népi bölcsesség” kifejezéssel azokra a történetekre, mesékre utalunk, amelyek a bennszülött jogrendet kódolva tartalmazzák. A bennszülöttek meséiben, történeteiben sok tüzes példát találhatunk, amelyek a tűzismeret különböző dimenzióit mutatják be a fajok közötti kapcsolatoktól kezdve a pusztító tüzekig. Ez a mesékbe kódolt tűztudás bepillantást nyújt abba, hogy egy kultúra hogy kerül a tűzzel kölcsönhatásba térben és időben.

Fontos felismernünk, hogy a kultúra és a tudás éppolyan változékony, mint maga a környezet. Gyakorlati nézőpontból vizsgálódva megállapíthatjuk, hogy a hagyományos tűzismeret változékony (például együtt változott a múltbéli klimatikus eseményekkel), míg a tájismeret – azaz annak a képessége, hogy a tájat vizsgálva felismerjük, hogyan, mikor, miért és mit kell égetni – a megfelelő képzéssel, gyakorlattal alakul ki. A „megfelelő képzés” azonban ma már – történelmi és politikai okokból – mást jelent.

A gyarmatosítás, habár térben és időben eltérő módon, új paradigmát vezetett be a bennszülött kultúrák törvényeiben. A gyarmati érdekek mind Ausztráliában, mind az Egyesült Államokban szakadást hoztak a hagyományos tűzismeretek gyakorlásában a bennszülöttek saját földjeikről való elűzése, jogszabályi tiltások és egyéb eszközök alkalmazása révén. Mindez vitathatatlanul hozzájárult a szülőföldhöz

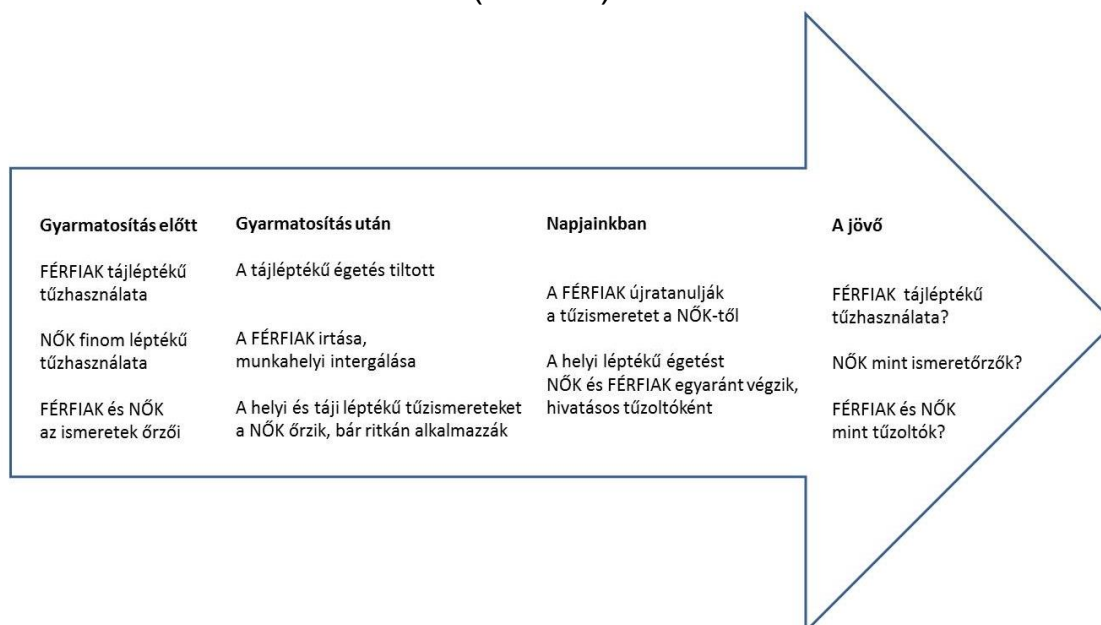
kapcsolódó táji emlékezet kierőszakolt elvesztéséhez és a tűzhasználathoz kapcsolódó tudás feledésbe merüléséhez. A földhöz való hozzáférés alapvető szerepet tölt be az őslakosok emlékezetének megőrzésében, önmeghatározásukban és a hovatartozás érzésének fenntartásában. A föld nem csak a hagyományos törvények és a népi bölcsesség forrása. A föld az, ami a legtöbb őslakos kultúrát alapjaiban meghatározza: ha a földhöz való kapcsolat veszélybe kerül, maga a kultúra kerül veszélybe. A gyarmatosítás következtében a tűz ősi törvényeket követő, felelős használata a tájléptékű alkalmazás helyett az emlékezetre és a közös történetek továbbmesélésére korlátozódott. Következésképpen, az őslakosok gyújtotta tüzek kulcsfolyamatként való hivatalos elismerése számos kihívással szembesít, miközben az őslakos tűzhasználat helyének megtalálása a jelenlegi tájhasználat keretei között továbbra is éles viták forrása.

A hagyományos tűzismeret őrzőinek rövid története

A gyarmatosítás hatásainak ellenére a bennszülötti törvények számos ausztrál őslakos és kaliforniai indián közösség kultúrája mélyén fellelhetők, köszönhetően e közösségek folytatólagosan, a jelenlegi koloniális jogszabályok hatáskörén kívül végzett tevékenységeinek. Több északi és közép-ausztrál régióban ma is alkalmazzák az őslakos törvényeket és gyakorlatokat a tűzgyújtásban, különböző területi léptékben. Például bizonyos növényegyedeket azért égetnek, mert fontos élelemforrások vagy jó vesszőt adnak kosárfonáshoz, míg a táji léptékű tüzet vadászati és tájkezelési célokra használják. Kaliforniában az égetés ma már csak helyi léptékben működik, bár egykor az égetés léptéke összevethető volt az ausztrál bennszülötti tüzekével. Ezek a példák láncba fűzhetőek, amely jól mutatja az őslakos és a hivatásos tűzhasználat és -kezelés közötti eltéréseket. Sok tűzzel foglalkozó őslakos azonban a tűzoltás nyugati (európai), patriarchális megközelítését tükröző képzésben részesül napjainkban. A tűz kérdése ezáltal összetett problémává vált a bennszülött kultúrákban, amelyet bonyolít a gyarmati törvények, a hivatalos szabályzatok és az aktuális gyakorlatok kuszasága.

Tapasztalataink szerint a bennszülött tűzgyújtási ismereteknek különböző változatai maradtak fenn azon őslakos férfiak és nők körében, akik különböző terület- és tűzgazdálkodási szervezetek keretén belül foglalkoznak tájgazdálkodással. Az efféle szervezetekben való alkalmazásuk és részvételük azt tükrözi, hogy generációkon átívelő folyamatosságra van szükség egy adott kultúrán belül, annak jólléte és fennmaradása érdekében. Habár a nemi szerepekhez kapcsolódó normák az ősi jogrenddel szorosan összefonódnak, a velünk

megosztott történetek azt sugallják, hogy a hagyományos tudás őrzőinek nemek szerinti megoszlása generációs sajátosság. E jelenség okai múlt- és jelenbeli külső társadalmi tényezőkben rejlenek. Generációs távlatban kialakult a nemi szerepek és a hozzájuk kapcsolódó tudás ideiglenes keresztezése, amelyen keresztül az őslakos közösségek biztosítani tudták a tűzhasználathoz és a tájgazdálkodáshoz kapcsolódó tudás továbbadását (1. ábra).

1. ábra: A tűztudás térbeli, időbeli és nemekhez kötődő átalakulása az Új-Dél-Wales-i és Queensland-i ausztrál őslakosok és a kaliforniai indiánok tűzismeret-őrzőinek példáján keresztül

Kutatásaink szerint a tűzhez kapcsolódó ismeretek és szertartások megőrzése hagyományosan az ún. tűzmesterek hatáskörébe tartozott. A tűzmesterek szerepét valószínűleg elsősorban (de nem kizárólag) férfiak töltötték be az őslakos társadalmakban. Úgy tűnik, hogy a gyarmatosítást megelőzően a férfiak voltak a tájléptékű tüzek ismeretének őrzői, míg a nők olyan kisebb léptékű, meghatározott célú tüzek tudományát őrizték, mint az ehető és a kosárfonásra használt növények égetése.² Bár az efféle nemi normák és szerepek a bennszülöttek mindennapjait átszőtték, nem tűnik úgy, hogy akadályozták volna az ellenkező nem tudásának megértését. Az, hogy számos helyen a nők váltak a tűzismeretek fő őrzőivé, közvetlenül magyarázható a külső társadalmi tényezők – köztük a férfiakra irányuló népiirtás – hatásaival. Annak felismerése azonban, hogy a tudás és szokások hagyományosan kihez – a férfiakhoz vagy nőkhöz –

² Az ehető és a kosárfonásra használt növények égetésének célja többnyire a növényegyedek „megfiatalítása”, azaz a növény serkentése új hajtások növesztésére. (A ford.)

tartoznak, azt a szándékot képviseli, hogy a tudás visszakerüljön a megfelelő nemű képviselőkhöz, amikor azt a körülmények lehetővé teszik.

Az efféle hagyományos tűzismeret dinamikus átalakulásának egy szép példája, amikor az ausztrál őslakosok és kaliforniai indiánok újra kapcsolatba léphettek azzal a földdel, amelytől elszakítottak – még-hozzá a bozóttüzek oltásáért felelős szervezetek alkalmazottjaiként. Bár a hivatásos tűzoltás különbözik az őslakos gyakorlatoktól és azok eredményeitől, e munka akaratlanul is utat nyitott a hagyományos tűzismeret egyes elemeinek fenntartáshoz és megerősítéséhez, hiszen az őslakosok újra kapcsolatba léphettek a földdel, a tájjal. Az efféle foglalkozásoknak olyan kézzelfogható, pozitív eredményei vannak, mint a fizikai, mentális és szociális egészség érezhető javulása a bennszülött munkavállalók és közösségeik körében. Ezen eredmények azonban elfedhetik azokat a hatalmi harcokat, eltérő kulturális normákat és szabályokat, valamint a nemekhez tartozó társadalmi szerepek generációs összeolvadását, amelyek alapjaiban határozzák meg a bennszülött és a hivatásos tűzismeretek kölcsönhatásait.

A hivatásos tűzoltók tűzoltáshoz való hozzáállása hozzájárul a hagyományos szabályok megbomlásához, például ki kivel, milyen tudást oszthat meg az öko-kulturális égetések kapcsán. A szövetségi és állami hivatalok esélyegyenlőségi irányelveinek köszönhetően például a tűzismereti és gyakorlati örökséget (azaz a tudást) akárki megszerezheti, legyen az nő vagy férfi, őslakos vagy nem az. A kulturális érzékenységnek (vagy éppen hiányának) egy másik példája, hogy milyen hatással lehet a bozóttüzek oltása a bennszülöttek szent helyeire, férfiak és nők rituális szertartási helyszíneire és más jelentős helyekre. Például ha egy helikopter egy sziklarajzos szent helyszínen landol, egy bennszülött tűzoltó úgy érezheti, hogy a hely meg lett szentségtelenítve. A hagyományos törvények szabályozta ismeretek és a szent helyekre történő belépés joga gyakran ahhoz kapcsolódik, hogy az egyén milyen pozíciót tölt be a közösségben; erősen függhet az egyén nemétől vagy attól, hogy a közösségen belül melyik társadalmi csoportnak tagja. Ebben az értelemben az őslakosok részvétele a hivatásos bozóttűzoltó szervezetek munkájában egyrésztől fontos eleme a hagyományos tűzismeret megőrzésének a törzsi területekre való belépés és a törzsi földdel való törődés által, miközben ellentétes a hagyományos törvényekkel és gyakorlatokkal, és ezáltal alááshatja a hagyományos bennszülötti tűzismeretek újjászületését. A hivatásos munkának a hagyományos tűzismeret megőrzésére és fenntartására gyakorolt hosszú távú hatása ezért kulcsfontosságú, bár egyelőre ismeretlen tényező.

Következtetések

Az ősi tűzismereteket őrző ausztrál őslakosok és kaliforniai indiánok térbeli és időbeli átalakulásokat felölelő példáján keresztül azt mutatuk be e tanulmányban, hogy hogyan kerültek a nemi szerepek a tűztudás hosszú időn keresztüli fennmaradásának középpontjába. Még ha a földdel való gyakorlati kapcsolat a múltban és jelenben akadályoztatva is volt, a bennszülött törvényeknek a földhöz mint forráshoz való kulturális kapcsolata lehetővé tette a nemek közti tudásátadást, ahelyett, hogy a rögzített nemi normák ezt megakadályozták volna. A közösségre külsőleg ráerőszakolt kulturális nehézségek sorozata ellenére a nemi szerepek és nemek közti különböző ismeretek ideiglenes generációs keresztezésével lehetővé vált a hagyományos tűzismeret és tájgazdálkodás megőrzése. Az adaptív ismeretek fent bemutatott történelmi átalakulásai sok tanulsággal szolgáltak, amelyek segíthetik a folyamatban lévő „tűzzel való együttélés a 21. században” témájú viták előrelendítését. A bennszülött közösségekkel való együttműködéssel a bozóttüzek oltásáért felelős hivatásos intézmények csak nyerhetnek, hiszen veszélyeztetett valódi értékeket védhetnek meg; nevezetesen azon kultúrákat, melyek tájainkat időtlen idők óta formálták.

*Márkus Alexandra, Molnár Zsolt és
Kelemen Eszter fordítása*

AJÁNLOTT IRODALOM

Anderson, M. K. (2006): *Tending the wild: Native American knowledge and the management of California's natural resources*; University of California Press, Berkeley, CA

Black, C. F. (2011): *The land is the source of the law: A dialogic encounter with indigenous jurisprudence*; Routledge, London, UK

Eriksen, C. – Hankins, D. L. (2014): *Indigenous fire knowledge retention: Spatial, temporal, gendered*; in: Eriksen, C.: *Gender and wildfire: Landscapes of uncertainty*; Routledge, New York, NY

Eriksen, C. – Hankins, D. L. (2015): Colonisation and fire: Gendered dimensions of indigenous fire knowledge retention and revival; in: Coles, A. – Gray, L. – Momsen, J. (szerk.): *The Routledge Handbook of Gender and Development*; Routledge, New York, NY, 129–137.

Gammage, B. (2011): *The biggest estate on Earth: How aborigines made Australia*; Allen & Unwin, Sydney, Australia

Vale, T. R. (2002): *Fire, native peoples, and the natural landscape*; Island Press, Washington, DC